

איור 10. סביבת הפתח של הנקבה בחי נצר אל (אל דין הפתח ליד האדם). משמאל ברכת אגירה הנמצאת ממזרח לנקבה (צילום: ג' שמילה)

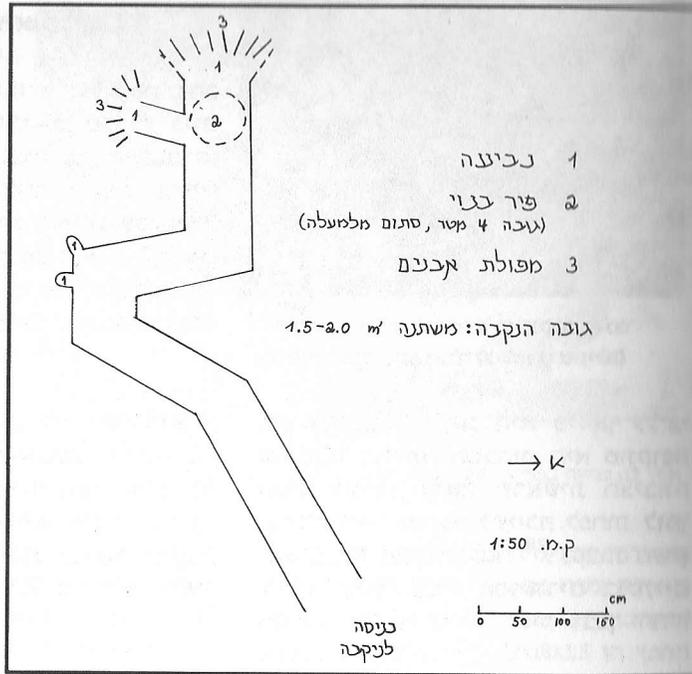
הממלוכית כזאוויה – מקום תפילה ומרכז דתי מוסלמי.¹⁹ האתר שוכן בתחומי רובע צפתי ערבי עתיק, חארת אל-אכראד (רובע הכורדים) – היום שכונה חרבה על מורדות הר כנען. ממדי המערה (למעט המדף החצוב בפינה הדרומית-מערבית) הם 4x5 מ' בערך (איור 7).

המערה מלאה שפכים ופסולת וטרם נחפרה. ניתן להבחין במחרבי חצוב בדופן הדרומי ובתוכו,

לצדו ובדפנות אחרים שבמערה, גומחות וזיזים חצובים שבתוכם או עליהם ודאי הניחו נרות לתאורה. בפינה הדרומית-מערבית יש מדף סלע חצוב ומעליו נקיק טבעי.²⁰ השריד הגלוי המעניין ביותר במערה הוא כתובת ערבית מפוארת החקוקה על הדופן המזרחי קרוב לפינה הדרומית-מזרחית (איור 8), ומעליה מצוירת כתובת ערבית אחרת (איור 9). כתובות אלו פותחות לפנינו צוהר אל חיי הדת בצפת

המוסלמית בתקופה הממלוכית.²¹ על דופן המערה, לצד הכתובות ומתחתיהן, חרותים ציורי-קיר שקשה להגדיר את נושאם (ציורי אדם? ספינה?). בכתובות אלו מוזכרים שמות של חברי מסדר או כת (יטריקה?) צופית.²² שמייסדה היה אחמד אל-רפאעי, שיעי שלדבריו התייחס על עלי ופטימה וחי ופעל באיזור בצרה (בדרום עיראק) במאה ה-12 לסה"נ. ממשיכי דרכו ומאמיניו נקראים הירפאעיה ומסדר זה היה לאחד החשובים

19. לדווח ראשוני על גלוי המערה והשרידים שבה ראו: חדשות ארכיאולוגיות, עג, 1980, עמ' 11. על מקורותיה ומשמעותיה של המילה 'זאוויה' ראה: M. Halloun & R. Rubin (1981): "Palestinian Syriac Inscription from En Suweinit", Liber Annus - Studium Biblicum Franciscanum, LA 31, pp. 291-298.
20. יתכן שבמקורה שימשה המערה לקבורה בתקופה הכנענית התיכונה. מערות קבורה מתקופה זו נתגלו כ-500 מ' מזרח לכאן.
21. הכתובות הועתקו ותורגמו בידי ח' אל-עלאמי מרשות העתיקות והדפסו בסיועו של ג' אבו-דיאב. אני מודה גם לע' דמתי, א' גרוסברג, סא"ל מ' גוגנהימר ומ' דויד על עזרתם והצעותיהם בפענוח ראשוני של הכתובות ולרי מלכה מן האגודה לחקר צפת וסביבתה על תרשימים המערה המופיע כאן.
22. היצפיות – תורת המיסטיקה באסלאם שמטרתה להקטין את המרחק בין האדם לבוראו. מקור השם ביצוי (צמר) שכן הצופים הקדומים (החל במאות 8-9 לסה"נ) נהגו ללבוש בגדים עשויים אריגי צמר גס, חיקוי לזורים הנוצרים. במאפייני הצופים – סגפנות, פרישות וחיי נזירות. במאה ה-12 החלו לקום האגודות (יטריקה), מעין מסדרים צופיים הנקראים על-שם מייסדיהם.

איור 11. תרשימים נקבת המעיין בחי נצר אל (אל דין ניצ 19965/24285 (שרטוט: י' סטפנסקי ומ' קליין)

צריחות והטיות גוף אקסטזיות (לעתים בהשפעת סמים) וכללו, בין היתר, רקודים אל תוך מדורות בוערות, הכנסת מקלות אש בוערים אל פיהם, ישיבה בתוך תנורים לוהטים, החדרת טבעות ברזל לגופם, רכיבה על אריות ואף אכילת נחשים חיים ונגיסת ראשיהם!²³

הכתובת החקוקה מתוארכת ל-1284 לסה"נ, זמן קצר לאחר כיבוש צפת בידי הסולטאן הממלוכי ביברס, והיא הכתובת

הערבית הקדומה ביותר שנתגלתה בצפת עד כה. נראה שמערה זו

שימשה כזאוויה לחברי היסניף הצפתי של כת זו. לאחר כיבושה, ודאי משכה אליה צפת (או שנשלחו אליה) קבוצות מוסלמיות מגוונות, וכיעיירת פיתוחי מוסלמית חדשה לא פלא הוא שגם חברי כת זו הגיעו אליה.²⁴

והפעילים ביותר בעולם המוסלמי-צופי עם מרכזים בעירק, מצרים, סוריה וכו'. הרפאעיה נודעו לשמצה במנהגייהם המזועזעים בטקסי התפילה (היזכרי) שערכו בזאוויות שלהם. התפילות לוו בהתלהבות יצרים עד כדי

23. על מנהגי הצופים בכלל, וכת זו בפרט, ראו: א) למנס, ה' (תשכ"ז): האסלאם - אמונותיו ומוסדותיו (תרגום לעברית), ירושלים, ובמיוחד עמדים 105-101. ב) J.S. Trimmingham (1971): The Sufi Orders of Islam, Oxford (Rifaiyya, pp. 37-40).
24. באותה תקופה ממש אנו שומעים כבר על קהילה יהודית איתנה בצפת, אשר נוטלת חלק בפולמוס על כתבי הרמב"ם. השפעות הדידות (או הבלטת היגודים?) בין הקהילה היהודית לקהילה המוסלמית-צופית ראיות אולי לעיון שלא כאן מקומו.
על אישיות צופית בצפת בתחילת המאה ה-16 ראו: M. Winter (1977): "Sheikh Ali Ibn Maymun and Syrian Sufism in the 16th Century", Israel Oriental Studies, 7, Tel Aviv U., pp. 288-289
ומעניין לעיון שראש ממשלת ירדן לשעבר (שפוטר באפריל 1989 בעקבות מהומות האוכלוסיה הירדנית) זייד אל-רפאעי הוא ממוצא צפתי; האם נמנו אבותיו עם סניף זה של כת הרפאעיה?